

خیام شاعر نیست

بسیاری از ما نام «خیام» را که می‌شنویم، تصویری از یک کتاب نسبتاً قطور که با خط خوش روی آن عبارت «رباعیات خیام» نوشته، در ذهنمان نقش می‌بندد.

بسیاری از ما نام «خیام» را که می‌شنویم، تصویری از یک کتاب نسبتاً قطور که با خط خوش روی آن عبارت «رباعیات خیام» نوشته، در ذهنمان نقش می‌بندد. برای بسیاری از ما «خیام» یعنی همان ابیاتی که گهگاهی با صدای خواننده‌ها می‌شنویم. البته اگر حواسمان بیشتر به اطرافمان باشد و در پارک‌های تهران از کنار تندیس‌ها فقط عبور نکرده باشیم، می‌دانیم تندیزی که با در ورودی پارک لاله با دست‌های رو به بالا ایستاده و اطرافش مدارهای منظومه شمسی هستند، خیام نیشابوری است و ابوالحسن صدیقی این تندیس را به واسطه استاد بزرگ بودن خیام در نجوم به این شکل ساخته است.

اما واقعا خیام کیست؟ چقدر او را می‌شناسیم؟ چقدر در مدرسه‌ها و کتب آموزشی درباره او خوانده ایم که در دنیا چقدر شناخته شده بوده و چه تأثیرات مهم و بزرگی را در تاریخ ریاضیات، علوم و نجوم داشته است.

اشعاری که سال‌ها بعد کشف شدند

خیام در سال‌های زندگی و حتی تا مدت‌ها پس از آن به عنوان ریاضیدان و فیلسوف شناخته می‌شد و مورد احترام بود. اما مدت‌ها پس از مرگ او این رباعیات او بود که خیام را هم در کشور خودش هم دیگر کشورهای دنیا بیشتر معروف کرد. خیام شاعر نبوده است و زبان طبیعی، ساده و بی‌آلایشی داشته و در شعر هم از کسی پیروی نمی‌کرده است؛ به نظر می‌رسد خیام به واسطه ذوق شاعری که داشته، توانسته نکته‌بینی‌های فلسفی‌اش را در قالب شعر بیان کند. با این حال خیام رباعی می‌گفته است، رباعی یکی از سبک‌های خاص شعری است که ایرانیان اختراع کرده بودند و از مشکل‌ترین آن‌ها نیز است! رباعی دو بیت و چهار مصرع دارد که شاعر باید در کلامی کوتاه مقصودی که می‌خواهد را برساند و معمولاً هم مصرع پایانی تمامی نکات را شامل می‌شود. خیام در این زمینه صاحب سبک است و به خوبی توانسته مفاهیم فلسفی که به صورت کلی و مبهم هستند را جزئی و قابل درک بیان کند.

رباعیاتی که از این کتاب به خیام منتسب می‌دانند، در حدود ۲۰۰ رباعی است. از آن جایی که این اشعار در زمان حیات شاعر جمع‌آوری نشده بوده و پس از آن توسط همراهان و نزدیکان پخش شده، اشعاری از دیگران را در هم در میان آن می‌توان یافت، با این حال با بررسی و راستی‌آزمایی این مورد که ابیات خیام بسیار خاص بودند و شباهتی با کسی نداشتند، اشعاری که حدس می‌زدند برای او نیست از کتاب حذف شده، در ابتدا و سال ۱۳۰۳ غلامرضا رشید یاسمی از ۳۴۰ رباعی، ۲۴۰ رباعی را قابل قبول دانست، پس از او صادق هدایت، محمدعلی فروغی، احمد شاملو، علی‌دشتی و جاویدمقدس صدقیانی نیز روی رباعیات خیام کار کردند و هرکدام ابیاتی را قابل قبول نداشتند، از همین رو رباعیات خیام با تصحیح‌های متفاوتی در بازار نشر وجود دارد.

رباعیات پای خیام را به غرب باز کرد

خیام از آن دسته افرادی است که در جهان هم بسیار شناخته می‌شود، اما بُعد ادبی او بیش از هرچیز مورد توجه قرار گرفته است، آن هم از این جهت که ادوارد فیتزجرالد در قرن ۱۹ میلادی اشعار خیام را به انگلیسی ترجمه کرد و همین موضوع بابی برای معرفی این شاعر پارسی به غرب شد. با این حال خود فیتزجرالد هم از این ترجمه رضایت کامل نداشته و گفته بود که تنها توانسته کلمات و عبارات را به انگلیسی برگرداند و وقتی کسی آن‌ها را می‌خواند با چهره واقعی خیام آشنا نمی‌شود، او می‌گوید: «آنچه من انجام می‌دهم فقط به صورت حبابی در سطح آب پدید می‌آید و می‌شکند.» با این حال اشعار خیام در غرب محبوبیت زیادی دارد، تا جایی که افراد مشهور در عرصه‌های مختلف بارها نام این شاعر را در صحبت‌هایشان آورده‌اند. البته نکته‌ای که درباره کتاب رباعیاتی که فیتزجرالد ترجمه کرده، وجود دارد این است که برخی از پژوهشگران معتقدند این مترجم اشعاری را به کتاب اضافه کرده که همین امر باعث شده شناخت صحیح و درستی از این شاعر شکل نگیرد.

خیام شاگرد ابن سینا بوده است؟

برخی خیام را شاگرد ابن سینا و بعضی شاگرد امام موفق نیشابوری می‌دانند. اما اینکه واقعا خیام شاگردی ابن سینا را کرده باشد، کمی دور از ذهن به نظر می‌رسد، به این دلیل که از نظر زمانی با هم تفاوت داشته‌اند، با این حال در جایی خیام از ابن سینا به عنوان استاد خود یاد می‌کند، اما این کلام بیشتر بعد معنوی داشته، چون در اوایل دوران زندگی خیام، ابن سینا و ابوریحان بیرونی به پایان عمر خود رسیده بودند، با این حال خیام را جانشین ابن سینا و استاد فلسفه مادی، ریاضیات، منطق و متافیزیک می‌دانند.

خیام در کنار ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی و محمدزکریای رازی چهار دانشمندی هستند که در سال ۲۰۰۹ ایران مجسمه‌ای با سبک معماری هخامنشی به دفتر سازمان ملل متحد در وین فرستاده بود، این مجسمه در ورودی سازمان ملل قرار گرفته است.

معادلاتی با بیش از یک جواب

خیام را در زمان خودش و سال ها بعد نیز به عنوان ریاضیدان، فیلسوف و منجم می شناختند. کشفیات او در ریاضیات، جبر و هندسه بسیار اهمیت داشته اند. خیام نخستین کسی بوده که روی معادلات درجه اول، دوم و سوم تحقیق می کند و با انتشار کتاب جبر نشان می دهد معادلات درجه سوم ممکن است بیش از یک جواب داشته باشند! او همچنین اصل پنجم از هندسه اقلیدسی را در کتابی به همین نام ثابت می کند، کتابی که تنها نسخه کامل آن امروزه در کتابخانه لایتن در هلند نگهداری می شود.

در این مابین اگر دوجمله ای های ریاضی دوران دبیرستان را به خاطر بیاورید، آن ها را «دوجمله ای های خیام-نیوتن» می نامیدند، از آن جایی که هر دو هر دو روی این عبارات مطالعات زیادی داشته و قواعدی را در ارتباط با آن ها کشف کرده اند. همچنین «مثلث خیام-پاسکال» که رابطه بیان ضرائب دو جمله ای ها بود را بیشترمان در دوران تحصیل خوانده ایم.

وقتی پای خیام به کره ماه باز شد

می دانستید یکی از حفره های ماه «خیام» نام دارد؟ می دانستید سیارک ۳۰۹۵ که در سال ۱۹۸۰ کشف شده «خیام» نام دارد؟ خیام چهره شناخته شده ای در عرصه نجوم است، اما بدون شک مهم ترین کار او سر و سامان دادن به گاهشمار ایرانی بوده و برای این کار مدار گردش کره زمین به دور خورشید را تا ۱۶ رقم اعشار حساب می کند. خیام در دوران جلال الدین ملک شاه سلجوقی به اصفهان می رود و سرپرستی رصد خانه این شهر را بر عهده می گیرد. او ۱۸ سال در این رصد خانه زندگی می کند و در همین مدت است که گاهشمار جلالی یا تقویم جلالی را دسته بندی می کند.

خیام فقط شاعر نیست

با توجه به این که پایگاه علمی خیام برتر از جایگاه ادبی اوست، او را «حجة الحق» می نامیدند و تالیفات بسیاری در زمینه های مختلف علمی داشته است. میزان الحکمه در زمینه راه حل جبری مسئله تعیین مقادیر طلا و نقره و لوازم الامکنت را درباره دانش هواشناسی نوشته است. رساله فی شرح مآشکل من مصادرات کتاب اقلیدس در مورد خطوط موازی و نظریه نسبت ها از مهمترین و اثرگذارترین کتاب ها درباره ریاضیات را نوشته و رساله فی البراهین علی مسائل الجبر و المقابله به زبان عربی و درباره معادلات درجه سوم نوشته است. خیام همچنین کتابی با عنوان «نوروزنامه» دارد که درباره آیین نوروز در دربار پادشاهان است که تنها دو نسخه از آن باقی مانده که البته هیچ کدام در ایران نیستند.

هنری که دلش برای فرهنگ نمی تپد

خیام مثل خیلی دیگر شخصیت های ایرانی در کشور خودش به خوبی معرفی نشده و در حد همان خیابان، بلوار، دانشگاه، شهرک صنعتی و برخی تندیس ها باقی مانده است. حتی هالیوود درباره خیام دو فیلم سینمای ساخته که هرچ کدام حق مطلب را به شاعر و ریاضیدان ادا نمی کند. با این حال در ادبیات می توان رد پای نام خیام را در برخی داستان ها نوشته هوشنگ معین زاده و محمدعلی جمال زاده می توان دید. خیام را چقدر می شناسیم؟